

A „Debreczeni disputa.”

Firtos Ferencz a *Debreczeni disputa* kéziratára vonatkozó vizsgálódásait így fogta össze: „A Kénosi- Uzoni- Kozma-féle unitárius egyháztörténet azon (székelykeresztúri) példányának első kötete, melyből Jakab Elek a Debreczeni disputát közölte, egy korábbi, meg egy későbbi kéz műve. A drámát a második kéz illesztette be az első kéz kész művébe. Az első kéz csak egy közkézen forgó descriptiót ismert a debreczeni hitvitáról s csak mint kétes hagyományt hallotta, hogy e descriptiót vigjátékká is átalakították és elő is adták.”¹ E megállapításhoz volna nehány megjegyzésem.

E XVI. századbéli komédiáról, csak annyit tudtak, amennyit első publikálója, Jakab Elek² megírt, illetőleg közölt. Jakab szerint e komédiát Válaszúton előadták; ezért Szilády Áron s utánna mások azt következtették, hogy az unitáriusoknak e helyütt virágzó egyházközségük, nagyszerű iskolájuk, fejlett tanügyük volt. Jakab kellő óvatosságból nem szólott a komédia tartalmi vonatkozásairól, Szilády azonban Sztárai Mihály kommentálásakor megjegyezte, hogy ez az unitárius dráma voltaképen Sztárai egyik munkájának travesztíája. Ezzel aztán megvolt nyitva a fontosság megállapításának útja: van-e maradandó értéke, mint másolatnak? mi a kortörténeti jelentősége? A találgatásoknak tág mezejéről hangot nyert a szerző utáni érdeklődés is: vajjon a címben levő tulajdonnév nem inkább a szerző nevét jelöli?

Kanyaró Ferencz új kérdést vetett fel, a midőn azt állította, hogy „ha 1567-ben nem is, de 1569-ben, a nagyváradai disputáció előtt, minden bizonynyal meglátogatta Debreczent Dávid Ferencz.”³ Állítását Meliusnak egy épen akkor felfedezett könyvből s a nagyváradai disputációnak (1569) jegyzőkönyvéből igazolta. Azt lehetett volna hinni, hogy e felfedezés a *Debreczeni disputa* történeti alapját fogja földeríteni. Nem. Sőt Kanyaró erősen tiltakozott azon föltevés ellen, mintha e komédiának valóság volna a hátteré. „Egy föllette igen érdekes korrajz ez a mű, mely 1570 táján Erdélyben s a magyarországi részekben lefolyt disputációk jellemző vonásait unitárius nézőpontokrúl torzítva közös képbén egyesíti s maró gúnnyal állítja a nevető Erdély elébe.” Kétségtelenül fontos oka lehetett e nyilatkozattételre, mert egy évvel előbb még azt írta: „E színművet 1570 tájt szerezték. A nagyváradai disputációról és az 1570-iki magyarországi unitárius térítésről vannak felismerhető vonatkozások benne.”⁴ Hat év múlva Kanyaró újra elővette e kérdést s így írt róla: „A Deb-

¹ Az *Irodalomtörténet* 1912. évf. 353—360. l.

² *Koszorú*: Szana Tamás, 1879. évf. II. k. 337—366. l.

³ A *Keresztény Magvető* 1892. évf. 12—18. l.

⁴ Unitáriusok Magyarországon 55. l.

reczeni disputa kiadásával foglalkozva, szükségesnek tartom értesíteni a régi magyar unitárius irodalom iránt érdeklődőket, hogy e nevezetes korfestő, hitvitázó drámának, mely Meliust vagy „Péter pápát“ udvarával együtt a humor világitásában mutatja be, egy igen érdekes régi kézírata lappang valahol a Székelyföldön, melyet az új kiadásnál lehető híven föllhasználni irodalmunk nyeresége volna. E kézirat jóval régebb és bővebb, mint a kolozsvári unitárius kollégiumi könyvtár XVIII. és XIX. századbéli másolatai. Utánna készült e század első felében a székelykereszturi könyvtárnak Uzoni históriájához mellékelt példánya, mely Sándor István útján jött Jakab Elek könyveivel a nevezett gymnasium könyvtárába.⁵ Úgy látszik e fölhívás nem járt kellő eredménnyel, mert a következő évben — arról értekezvén, hogy a debreczeni diákok a XVI. században meglátogatták a kolozsvári unitárius kollégiumot — csak ennyit tud előbbi véleményéhez hozzátenni: „Annyi előttem valószínűnek látszik, hogy a debreczeni diákoknak igazgatójukkal együtt Kolozsvárra jövéstük némi összefüggésben áll a nagyváradai disputációt követő eseményekkel, mikor Basilius István János Zsigmond pártfogásában bizakodva, egymásután téríti meg a Debreczen környéki ref. ekkleziákat. Vajjon magában Debreczenben a diákok mozgalmán kívül történt-e tömegesebb áttérés, azt ma már nem lehet tudni. A „*Válaszúti Comoedia*“, ez érdekes egykorú színmű, ugyan sejtet ilyesmit, midőn Gál bírót egész városostúl odaállítja Dávid Ferencz mellé; de ez inkább poetica licentia, mintsem történeti valóság lehet. Nem tudom, Zoványi Jenő ezt a történeti magvat keresi-e a *Válaszúti Comoediában*, midőn azt több munkájában majdnem történeti kútforrás jellegével ruhazza föl.“⁶

Ez volt Kanyarónak utolsó érdemleges nyilatkozata ez ügyben. Érdeklődése más témákhoz vonzotta; az ígért kiadást nem kaptuk meg.

Zoványinak szóban levő dolgozata⁷ egyéb megállapításai mellett azért is nevezetes, mert azt vitatja, hogy Dávid Ferencz — nem mint Kanyaró hitte, csak egyszer, hanem — kétszer járt Debreczenben és pedig először 1568 februárius 2-án, másodszer az 1569-iki nagyváradai hitvita előtt, „de valószínűleg e tájba eső időben.“

Zoványi megállapításai után Kanyarónak azon első föltevése, hogy a *Debreczeni dispután* nincs határozott történeti „magva“, meg nem állhat s bizonyosnak kell elfogadnunk azt, hogy valamelyik debreczeni vitatkozásnak a kifigurázása. Azt azonban nem lehet eldönteni, hogy melyik évben volt-e vita s Pintér Jenő alighanem téved, midőn „a híres 1567-iki debreczeni hitvitázás emlékét“ látja e műben.⁸

A következő kérdés, mely már egészen az irodalomtörténet körébe tartozik, ez, mikor készült e komédia? Láttuk, hogy Kanyaró szerint — a ki pedig ismerte Zoványi értekezését — 1570 táján. Én 1909-ben — a nélkül, hogy *akkor* elfogadtam volna Zoványi állításait — ezt írtam: „Az unitáriusok a Debreczeni disputa czimű komikotragediával feleltek az 1567 december 4-iki debreczeni zsinat végzéseire.“⁹ A vita hevében, nyomban a hír érkezte után készítette valaki Dávid Ferencz környeze-

⁵ Keresztény Magvető 1898. évf. 113. l.

⁶ Keresztény Magvető 1899. évf. 241—242. l.

⁷ „A debreczeni hitviták“ a Protestáns Szemle 1894. évf.

⁸ Pintér Jenő: Irodalomtörténet II. k. 121. l.

⁹ Unitárius polemikusok 35. l.

téből Kolozsváron.“ Ezt a föltevésemet újólaj bizonyítom. A XVI. század gyorsan változó eseményei új, meg új izgalommal hatottak a közönségre. Hitvita hitvitát, confessio confessiót ért s alig vettek egyikről tudomást, már ott volt a másik. Arra nem vala, mert nem lehetett eset, hogy valamely zsinati szenzációt évekig pertraktáljanak; annál kevésbbé, hogy az arról készített komédia évek múlva is érdekes legyen. Hiszen könnyen megtörténhetett volna, hogy amit akkor elfogadtak, most kicsúfolták s megfordítva. Ezért hiszem én, hogy nyomban a debreczeni vitatkozás után készült a komédia, még pedig a nagyváradi disputáció előtt. Mert ha azután készül, úgy okvetlenül tartalmaz rá való útalást. Firtosnak azon megjegyzése, hogy a debreczeni hitvitának volt descriptiója s hogy ebből készült volna a komédia, tehát csak annyiban igaz, hogy a fontosabb zsinatokról pontos jegyzőkönyvet vettek fel s ha azon jelentős dolgokkal együtt jelentős személyek is kerültek válságba, — hát esetleg komédiát is készítettek róla. A debreczenin kívül még egy hitvitát ismerünk, a melyről komédia is készült: az 1569-iki nagyváradi. Ennek jegyzőkönyvét Simén Domokos és Nagy Lajos nyomatták le másodszer; a komédiát én publikáltam először.¹⁰

A szerző utáni kutatások nem jártak sikerrel. Kanyaró, Karádi Pált tartotta annak, de megokolás nélkül. Fölmerült az a gondolat is, hogy talán maga Választói György volna a szerző. Nem óhajtom e találgatásokat szaporítani, annál kevésbbé óhajtom, mert — tudtommal — Hegedüs Istvántól, a magyar humanista irodalom kiváló ismerőjétől rövid időn belül idevágó hozzászólást várhatunk.

Hol maradt fenn a komédia? Erre sem sok a válasz. A ma legrégebbnek ismert Jakab-féle szöveg is¹¹ másolat. Azonban Jakab erre a helyre utalván, pongyolán teszi hozzá „megvan néhai Simén Domokos könyvtárában is.“ A Simén-féle példány ma Kolozsvárt az unitárius kollégium nagykönyvtárában van, de a keresett szöveg hiányzik, nem is volt ott soha. Mivel Jakab csak hírből ismerte Simén példányát, mivel abban sehol semmi nyoma annak, hogy Jakab e példányt forgatta volna, mivel a Kénosi-Uzoni-féle Egyháztörténetre utalásai csak a székelykereszturi kötetre találnak: világos, hogy Jakabnak ez a hivatkozása meg nem állhat. E tévedés eloszlátására Kanyaró sem tett semmit, noha hosszasan értekezett Kénosi-Uzoni-Kozmáékról.¹²

Ferenczi és Pintér után legújabbban Firtos szólt e tárgyhoz. Nézetét jelen soraim elején idézem. Hozzá teszem, hogy föltevését lehetetlen-ségnek tartom. A ma ismeretes legrégebb kézirat 1767 után készült, tehát éppen kétszáz évvel azon debreczeni zsinat után, melyet kikomédiáz. Már most miképpen lehetséges az, hogy 200 esztendővel előbb éppen akkora nagyságú s éppen úgy megvonalozott papirosra íródott e dráma, mint a minő papirosból álló kötetbe 200 év múltán bekötötték? A ma ismeretes legrégebb kézirat tehát csak késői másolat, éppen ezért nem látom semmi alapját Firtos következtetéseknek.

(Kolozsvár.)

Borbély István.

¹⁰ Keresztény Magvető 1909. évf. 97. s. köv. lapján. Adalék a XVI. százévi drámairodalmunk történetéhez.

¹¹ Kénosi-Uzoni: „Unitaria Ecclesiastica Historia Transsilvanica“ I. k. 162—181. l.

¹² Magyar Könyvszemle, 1892.